

MEMÒRIA DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CARRER
DEL PARE MANYANET, 12-40 / PLAÇA D'ALBERT BADIA I MUR,
1 / CARRER DE VIRGILI . URBANITZACIÓ, CAMP DEL FERRO
SANT ANDREU, BARCELONA

(Codi Servei d'Arqueologia de l'Ajuntament de Barcelona: 048/19)

Dates de la intervenció / Expedient DGPC:

Del 20 de maig al 21 de juny de 2019 / 1-23844
Del 8 d'agost al 27 de setembre del 2019 / 2-26250
Del 19 al 30 d'agost del 2019 /3- 26307

Arqueòlegs Directors de la intervenció:

**MARTA NOLLA ENFEDAQUE
JOSE MANUEL ESPEJO BLANCO**

Coordinació de la intervenció:

MARTA FÀBREGAS ESPADALER

Mataró, 21 octubre de 2019

ÍNDEX.

1. FITXA TÈCNICA	3
2. INTRODUCCIÓ	4
3. MARC GEOGRÀFIC	5
4. ANTECEDENTS HISTÒRICS I ARQUEOLÒGICS	10
5. MOTIVACIONS I OBJECTIUS DELS TREBALLS.	17
6. METODOLOGIA	19
7. DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS	20
8. CONCLUSIONS	21
9. BIBLIOGRAFIA	22
10. REPERTORI ESTRATIGRÀFIC	24
11. DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA	25
12. DOCUMENTACIÓ PLANIMÈTRICA.....	29

1. FITXA TÈCNICA

NOM DE LA INTERVENCIÓ	Carrer del Pare Manyanet, 12-40 / Plaça d'Albert Badia i Mur, 1 / Carrer de Virgili Reurbanització Camp del Ferro
UBICACIÓ	Districte de Sant Andreu, Barcelona
COORDENADES UTM Fus31N amb Datum ETRS89 (UB/ICC)	X: 432629.5 Y:4586539.5 Z: 25.68 m.s.n.m.
CONTEXT	Zona urbana
TIPUS D'INTERVENCIÓ	Preventiva terrestre
CLASSE D'ACTIVITAT	Control i/o excavació
DATES D'INTERVENCIÓ	Del 19 d'agost al 27 de setembre del 2019
PROMOTOR	BIM/SA
EQUIP TÈCNIC	Direcció: Marta Nolla Enfedaque / Jose Manuel Espejo Blanco Dibuix: Àlex Moreno

2. INTRODUCCIÓ

Amb motiu de les obres de reurbanització dels carrers de Pare Manyanet, 12-40, Plaça d'Albert Badia i Mur, 1 i el carrer Virgili, del districte de Sant Andreu de Barcelona, s'ha realitzat entre els dies 19 d'agost i 27 de setembre del 2019 el control arqueològic preventiu dels rebaixos. Els moviments de terres consisteixen, per un costat, en un rebaix del terreny a la cota necessària per al projecte de reurbanització de la zona, i per l'altre, a un seguit de rases per encabir-hi cablejat elèctric i faroles i canalització d'aigües i embornals. L'objectiu de l'actuació urbanística és el de la reurbanització del carrer associat a la nova formació d'un equipament poliesportiu al districte de Sant Andreu a Barcelona¹.

Donada la importància arqueològica i històrica d'aquesta zona es va prendre la decisió d'efectuar un control arqueològic a càrrec de l'empresa ATICS S.L, sota la direcció tècnica de l'arqueòloga Marta Nolla Enfedaque, amb l'objectiu d'efectuar un control de les obres a realitzar per tal de detectar, documentar i així realitzar un estudi de les possibles restes conservades al subsòl, amb el corresponent recull de la informació històrica necessària per tal d'ampliar els coneixements vigents de la ciutat sobre èpoques anteriors, i finalment l'avaluació de les restes que podrien quedar afectades per les obres.

L'actuació arqueològica consisteix en el control visual de la realització dels treballs de buidat manual i a màquina.

¹ Les obres corresponents a la construcció d'aquest polisportiu també es van dur a terme sota control arqueològic entre desembre de 2017 i maig de 2018 sota la direcció de Marta Nolla, gràcies als quals es van poder documentar restes d'estructures agropecuàries i urbanístiques situades en una forquilla cronològica entre els segles XVI i XVII

3. MARC GEOGRÀFIC

Situació del jaciment.

La intervenció es troba dins de l'entramat urbanístic de la ciutat de Barcelona, concretament el que s'anomena el districte de Sant Andreu.

Context geològic.

L'estructura geològica del Pla de Barcelona presenta per un costat els materials paleozoics que defineixen la serra de Collserola. Aquesta està formada per pissarres les quals s'assenten damunt d'un basament granític que aflora en algunes zones d'Horta i del Guinardó i que domina a la serra de Marina. Al costat del Vallès, cap a Montcada i Olorda, la serralada presenta formacions de calcàries devòniques que són objecte d'explotació per empreses cimenteres.

Els materials del Secundari venen definits per les calisses dolmòtiques, gresos i argiles vermelles que trobem als turons de la zona nord-est del Pla. En el Terciari, predominen les formacions miocèniques i pliocèniques que es van sedimentar amb la transgressió marina del terciari superior, es tracta de la intercalació de margues blaves i gresos vermell- gris². A la part baixa del Pla trobem una sèrie d'elevacions amb una orientació nord-est, sud-oest produïdes a partir del plegament de les formacions pliomicocèniques a conseqüència de la falla que va afectar a la costa (Mons Taber, Puig de les Fàlzies...). Damunt d'aquest substrat s'assenta el material quaternari del qual s'han diferenciat dues unitats³:

La plataforma superior: s'inicia des del peu de la Serralada del Tibidabo i baixa fins al mar. Aquesta, que està molt afectada per l'acció dels torrents, és on s'assenta la ciutat, sobre tot el sector antic. En el substrat presenta argiles i sorres grogues pliocèniques damunt de les quals trobem els derrubis quaternaris molt potents, graves anguloses dins d'una matriu d'argiles vermelles que provenen de la zona del Tibidabo per aportacions torrencials.

La plataforma baixa va del graó o talús erosiu de 20/30m de desnivell fins a la línia de costa. Està constituït per la formació de les terrasses i deltes dels rius Llobregat i Besòs.

² PALET, J. 1994

³ SOLÉ, L. 1963

L'acció sedimentària de la plataforma presenta una sèrie de característiques que han permès definir-la com un procés cíclic. Sembla que allà on l'efecte dels torrents no ha estat tan violent, es poden diferenciar tres nivells que es superposen quasi sempre en el mateix ordre i que es repeteix cíclicament unes tres vegades, és per aquest motiu que se'l coneix com "tricycle". Aquests nivells són de baix a dalt; un primer nivell d'argiles vermelles de procedència col·luvial, conseqüència d'un sòl format en condicions de clima tropical (combinació de fases humides i seques), un segon nivell de llims groguencs d'origen eòlic, loess, formats en un clima sec i fred. Un tercer nivell format pel torturà, aquestes crostes calcàries s'haurien format en períodes de transició entre els dos climes anteriors, és a dir, més humit que durant el loess perquè hi hagués circulació de carbonat càlcic, però més càlid que el primer nivell, per tal que s'evaporés l'aigua.

En aquests nivells anirien incidint els diferents torrents i rieres, encaixant-se i produint formacions al·luvials i col·luvials de llims i argiles poc consolidades, la qual cosa explicaria l'aparició esporàdica de llengües de còdols i graves que trenca aquest cicle.

Context geogràfic.

El jaciment s'ubica dins del Pla de Barcelona, una de les unitats morfològiques que configuren el territori, anomenat Barcelonès, que s'estén des de la costa mediterrània a la Serralada Litoral, concretament entre el tram de la serra de Collserola i els estrets de Martorell i de Montcada, per on els rius Llobregat i Besòs respectivament van a sortir a la mar amb la formació dels seus deltes. D'aquesta manera el territori presenta dos elements morfològics clars: la serra de Collserola i la plana.

La Serra de Collserola, composta per granits i esquistos, presenta unes altituds molt moderades, entre els 300 i 500 metres, destacant el Tibidabo que arriba als 512m. Al nord, aquesta carena comença sobre el riu Besòs amb el turó d'en Manyoses (210m) i al sud-oest destaca el puig de Sant Pere Màrtir com a darrera elevació (399m). La carena presenta diversos passos de muntanya que possiblement han servit de vies de comunicació al llarg de la història. És el cas del Collserola, entre el Tibidabo i el turó de Santa Maria; el Portell de Valldaura a la capçalera d'aquesta vall; el Forat del Vent i el

coll de la Ventosa prop del turó Blau; i el coll de Vallvidrera a la capçalera de la riera Blanca⁴.

El Pla de Barcelona es troba obert al mar i limitat per la Serralada Litoral i al sud per la falla que segueix des de Garraf i el turó de Montjuïc (que és el punt més elevat, 173m) fins al turó de Montgat, més enllà del Besòs. Aquesta falla és visible a través de l'esglaó, d'uns vint metres, que sembla separar l'eixample de la ciutat vella i que es documenta en la morfologia urbana: la baixada de Jonqueres, la Via Laietana i els carrers de les Moles, d'Astruc, de Jovellanos.

Arran d'aquest esglaó s'ha dividit la plana en dos sectors:

Plana alta: va des de la Serralada fins aquest esglaó, la qual es caracteritza per una cota de 20 msnm i amb una pendent del 4%. Aquesta està formada per el sòcol paleozoic damunt del qual, l'acció de les distintes rieres, han aportat materials detrítics diversos.

Plana baixa: aquesta s'estén des de l'esglaó fins a la costa i presenta un escassíssim pendent (0,35%). La seva formació és de caràcter al·luvial, materials aportats per les rieres, les corrents marines i sobretot per l'acció dels rius Besòs i Llobregat, amb la formació de les seves planes deltaïques. En aquesta zona es formarien els estanys i aiguamolls tan típics de la costa mediterrània que, a mida que la línia de costa avancés, anirien desapareixent.

L'acció antròpica també hauria contribuït amb la dessecació d'aquests elements. Alguns d'aquests estanys han estat documentats en èpoques més recents dins de la història, com són els casos de la Llavineria a la zona de Sant Martí, el de Banyols als passeigs de Sant Joan i Lluís Companys, l'estany del Port o el del Cagalell que es situa per la zona de Sant Pau.

En aquesta plana es distingeixen petits turons arran de mar que tenen el seu origen en els plegaments de dipòsits marins del miocè i el pliocè⁵. És en el cas de la muntanya de Montjuïc, del turó dels Ollers, del sector dels carrers d'Escudellers i Nou de Sant Francesc, de les Falzies on es localitza l'antiga Llotja i del Tàber, on s'assentava la ciutat romana. El constant progrés de la línia de costa degut a l'aportació dels

⁴ PALET, J. 1994

⁵ PALET, J. 1994

SOLE, L. 1963

DDAA, 1984

arrossegaments del Besòs i al corrent marí tangencial a la costa que aporta terres del Maresme, van contribuir al rebliment d'estanys i aiguamolls i van anar encerclant aquests turons, passant a formar part de la terra ferma.

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica d'aquesta zona podem assenyalar que respon a les típiques característiques d'una xarxa mediterrània. Per un costat tenim els dos rius que delimiten el Pla: el Besòs i el Llobregat. Aquests són rius de caràcter extra local, ja que un neix a la zona del Prepirineu (el Llobregat) i l'altre a la serralada Prelitoral, no obstant tots dos desemboquen a la costa barcelonina després de travessar les serralades litorals. La seva principal característica és que el seu règim fluvial és irregular, amb fortes avingudes, depenent en gran mesura de les condicions climàtiques⁶. Aquest tret és també el que defineix l'altre element de la xarxa hidrogràfica: les rieres. Aquestes són de caràcter torrencial, neixen al costat marítim de la Serralada Litoral i davallen pel pla lleugerament inclinat. Els seus cursos erosionen el substrat geològic del pla formant torrenteres i contribuint a la creació d'un paisatge ple d'ondulacions i valls. Amb les seves crescudes aquests torrents arrastren tot tipus de materials detrítics.

En funció de la seva orientació s'han dividit en tres sectors:

Sector central: el qual recollia les aigües del vessant del Tibidabo i conformaven la riera de Vallcarca i la riera de Sant Joan que baixaven per la zona de Gràcia i per l'actual passeig de Sant Joan; la riera de Sant Gervasi i Sant Miquel que baixaven per l'actual Passeig de Gràcia entrava a ciutat pel Portal de l'Àngel, plaça del Pi i desembocava al mar pel carrer dels Còdols i posteriorment sembla ser que es va desviar per fora de la tercera muralla i aniria a desembocar al Cagalell per evitar les riudes; per Vallvidrera baixarien els torrents que més endavant configuraven la riera de Magòria o de Mogoria, que desembocava al Cagalell i que sembla que el seu curs coincidiria amb l'actual traçat que dibuixa el paral·lel; en aquesta zona també hi trobem la riera de Valldonzella que neix a la zona de Sarrià; cap l'est trobem els torrents de la Guineu, el del Pecat, el d'en Mariner i el Bogatell que desembocarien directament a la mar.

Sector sud-oest: són els torrents que porten les aigües cap la zona sud-oest de Montjuïc del qual destaquen dos torrents: Torrent Gornal, que neix a la zona de Sant Pere Màrtir, i desemboca a la mar ja dins de l'Hospitalet de Llobregat; i la riera Blanca

que neix de la unió de diversos torrents i rieres procedents del Mont d'Òssa, fa de límit entre aquest municipi i Barcelona.

Sector nord: el componen els torrents que desemboquen al Besòs, que han contribuït en la creació del delta d'aquests riu, i la riera d'Horta que comparteix desembocadura amb el Besòs.

Totes aquestes rieres han estat objecte d'adequacions, desviaments, canalitzacions, etc..., per tal de millorar i ampliar l'espai urbà al llarg de la història. S'observa que, a la zona del jaciment, l'antic traçat de les rieres de Bargalló, Valldonzella i Magòria confluirien al sector de Sant Pau del Camp, cap a l'antic estany del Cagalell que s'ubica cap la zona nord del carrer Nou de la Rambla Alhora, de Montjuïc baixaven els torrents de la Font del Gat i dels Tarongers que desguassaven al Cagalell Vell. És possible que aquest darrer formés un con de dejecció a Sant Pau del Camp, amb l'eix cap a l'est i limitat a migjorn pel solc del carrer de les Tàpies.

Les diverses muralles van anar fent de dic per aquestes rieres. No obstant, en època de Pere III, al segle XIV, es van desviar les aigües de la riera de Magòria molt abans d'entrar a ciutat, ja que els aiguats envaïen el carrer Hospital i penetraven a ciutat pel tram dels carrers que es coneixen com a Riera Alta i Riera Baixa. Ja en el segle XVIII, aquesta riera es va desviar cap el sector del Port, al sud de Montjuïc. Aquesta acció es repetirà en diversos sectors de la ciutat, amb altres canalitzacions i desviaments.

El sector on està situada la intervenció està en un territori ple d'ondulacions produïdes per uns llits sobre elevats pels quals corrien les aigües del torrents i limitats pels seus dics naturals, els quals creixen amb l'aportació dels sediments detrítics. Durant l'època prehistòrica i possiblement durant la formació de Barcino, aquesta zona encara presentava aquest aspecte: zona d'abundants aqüífers i estanys. Els assentaments es situarien entre els interfluvis deprimits que es formen entre una riera i l'altra. De fet la documentació escrita del segle XII ja parlen de l'estany del Cagalell. Aquí anirien a morir les diverses rieres que solcaven aquest sector.

Geològicament hi ha una unitat quaternària (pleistocè i holocè) que cobreix una de terciària. D'època quaternària a l'holocè, on es localitza l'activitat antròpica, es registren nivells d'argila, sorres i graves d'origen torrencial i col·luvial, a part dels estrats superiors que és on es registrava la major presència de restes arqueològiques d'època contemporània i moderna.

4. ANTECEDENTS HISTÒRICS I ARQUEOLÒGICS

Aquesta intervenció s'ha dut a terme al districte de Sant Andreu de Barcelona.

Des dels inicis del Neolític Antic la zona del Pla de Barcelona és ocupada per assentaments de comunitats neolítiques. Les restes més antigues es situen en el VI mil·lenni a.n.e. en aquest moment s'assenten grups d'agricultors aprofitant la idoneïtat d'aquest territori com a lloc de captació de recursos substancials d'hàbitat, d'enterrament i de transmissió cultural⁷.

A la zona de Sant Andreu i la Sagrera també trobem presència d'aquests assentaments on les restes que s'han trobat corresponen tant a estructures d'àmbit domèstic com d'enterrament. Cal destacar el conjunt trobat a les obres de LAV Sagrera i Can Nyau, així com troballes aïllades a diversos indrets del districte.

Pel que respecte a l'època ibèrica, es coneix una intensa ocupació i explotació agrícola del pla de Barcelona des de l'ibèric Ple. Abans d'aquest període, a partir del segle VII aC, els assentaments ibèrics ocupaven els turons que envoltaven el pla de Barcelona i no serà fins al segle IV aC, quan la zona situada entre el delta del Besòs i el Delta del Llobregat estaria ocupada per assentaments ibèrics de caire agrícola. A la zona que ens ocupa s'hi detectaren estructures d'emmagatzematge i pous datables entre el segle IV-III aC, que reafirmen l'ocupació ibèrica del Barri⁸.

Tenim coneixement de l'administració del territori abans de la fundació de *Barcino*, aquest s'ordenava en vil·les que depenien de la ciutat de *Baetulo* a mitjan segle I aC. Amb la seva fundació es produeix una nova reorganització del territori amb la configuració del seu *Ager*.

La *Colonia Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino* es funda entre els anys 15 i 13 abans de la nostra era. Aquesta neix dins el context d'un projecte més ampli de reestructuració del quadrant nord de la Península Ibèrica potenciat per l'emperador August a l'acabar la segona fase de les guerres càntabres l'any 19 aC.⁹

Els primers romans construeixen la ciutat amb un traçat similar al d'un *castrum* militar basat en dos carrers perpendiculars, *cardo* i *decumanus*, l'encreuament dels quals

⁷ GONZALEZ, J., HARZBECHER, K., 2008

⁸ ALCUBIERRE, 2016

⁹ GRANADOS i RODÀ, 1993

dóna lloc a un espai obert, el *fòrum*, que funciona com a centre vital de la ciutat. Aquest nou espai es troba delimitat per una muralla. Fora del recinte emmurallat, el Pla de Barcelona esdevé en l'*ager* de la ciutat romana, format per vil·les, establiments industrials, monuments, vies i necròpolis.

La zona que ens ocupa quedava fora de la muralla però formava part l'*ager* de la ciutat romana, on trobem la Vila del Pont del Treball.

La primera menció de la Casa de Sant Andreu és del 966 i no serà fins l'any 992 que trobarem la primera referència escrita del terme Palomar, i encara haurem d'esperar fins al 1034 per trobar el nom juntament amb el de Sant Andreu¹⁰.

Sant Andreu de Palomar era una parròquia dotada de jurisdicció que limitava al Besòs fins a la Serra de Collserola i de Montcada al nord, fins al terme de Sant Martí de Provençals al sud. Aquesta situació privilegiada va afavorir el desenvolupament de la vila, ja que aquesta era una àrea molt fèrtil i ben comunicada. Els cursos d'aigua i els diversos camins que creuaven el seu territori van definir la fisonomia de la vila: una població escassa i dispersa, caracteritzada per tot un seguit de masos disseminats per l'ampli territori. Les activitats econòmiques eren dedicades a la agricultura (vinyes, cànem, horta...), la ramaderia ovina i a tasques artesanals tals com el processament del cànem i la llana.

El regadiu necessari per aquestes activitats els hi arribava a través de la Riera d'Horta i del Rec Comtal, construït, segons la hipòtesis més extensa, pel comte Mir vers l'any 954 per a proveir d'aigua la ciutat de Barcelona. En època romana, *Barcino* rebia l'aigua a través de dos aqüeductes, un procedia de la serra de Collserola i l'altre, del Besòs, prop de Montcada. Es creu que la sèquia comtal no era sinó una reconstrucció prop d'aquella via d'aigua romana.

El Rec també va ser utilitzat per al funcionament de fargues de ferro, que tenien la funció de reparar les eines del camp de tots els pagesos de més de la meitat del pla de Barcelona. Segons les fonts històriques i la toponímia, es podria localitzar a la zona que ens ocupa la farga de Sant Andreu, tal com insinua el propi nom del Camp del Ferro.

La documentació assenyala la fundació de la Farga de Sant Andreu del Palomar a l'any 1138, la qual era propietat de la canònica que en cobrarà un cens, però el dret

¹⁰ BUSQUETA, J, 1989

d'exploració corresponia a Ramón de Sant Menat, del qual no sabem quina relació mantenia amb un dels anteriors propietaris, Pere de Sant Menat. Generalment, aquest control o reserva sobre les fargues va lligat als pagaments que els camperols havien de satisfer pel seu ús, que solia ser obligatori. Així, doncs, el *loced* o *loceum* apareix en aquests documents com el cens a pagat per tots els homes sotmesos al seu domini. És la forma com el poder, bé sigui laic o eclesiàstic, extreu els beneficis de l'activitat siderúrgica. El pagament es fa en espècies: cereals, vi, oli i sovint se'l reparteixen a parts entre el qui té el domini útil i el qui té el domini eminent¹¹.

Durant els segles XI, XII i XIII es constituí un primer nucli d'habitatges a l'entorn de l'església. Al llarg del segle XIII s'incrementa la relació de la creixent comunitat de Sant Andreu amb Barcelona; nobles, col·laboradors de la monarquia i membres del Consell de Cent, com els Sant Climent, foren propietaris de terres a Sant Andreu de Palomar.

Des del segle XIV creixen considerablement les confraries; a Sant Andreu de Palomar s'en constitueix la dels *Homes Forans*, confirmada el 1401 pel rei Martí, que aplegava els habitants del terme que encara no havien assolit la categoria de parroquians.

Al segle XVI trobem tot un seguit de masies establertes a la demarcació de Sant Andreu, en son algunes d'elles Can Pere Valent, Can Verdaguer, Can Xandri, Can Sala, Can Diumengó, Can Guineueta, les Carasses, Can Iglesias ...ja es pot parlar de masies escampades per la demarcació del poble de Sant Andreu de Palomar. La pagesia de Sant Andreu s'originà a partir d'arrendament o cessions de terres, per part d'una classe mitjana organitzada.

La població del municipi de Sant Andreu va romandre essencialment agrícola i ramadera fins ben entrat el segle XX ja que la industrialització, iniciada a mitjan segle XIX, va ser lenta. D'aquesta manera varen coexistir les dues activitats econòmiques. Una mostra d'aquesta coexistència queda reflectida en un mapa de 1946 on s'aprecia que la zona ocupada era utilitzada com a zona agrícola però que la que trobem immediatament al seu costat s'hi construeix la fàbrica Pegaso.

¹¹ SANCHO, 1999

4.1 Intervencions prèvies.

Farem a continuació un breu repàs per les diferents intervencions arqueològiques realitzades a la zona en els darrers anys:

1854. Les obres per a la construcció del ferrocarril efectuades a l'**Estació de Sant Andreu Comtal** van permetre descobrir un mosaic romà. L'enginyer de les obres, que aleshores era Ildefons Cerdà, el va fer treure amb cura i el va donar a la Societat del Ferrocarril. (<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3170>)

1960. Prospecció superficial per part de Juan Vicente Castells i Juan Vaello a l'**Estació de Sant Andreu Comtal** durant l'any 1960. El control permeté documentar un estrat neolític format per material ceràmic, lític i malacològic. A part també va localitzar-se tègules romanes (<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3171>)

1970. Prospecció superficial per part de l'arqueòleg Josep de la Vega efectuada a l'**Estació de Sant Andreu Comtal** durant l'any 1970. El control permeté recollir restes de material neolític mig i romà del segle I aC. Les troballes d'època romana semblen indicar la presència d'una vil·la en època republicana.

(<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3173>)

1983. Intervenció arqueològica preventiva efectuada a **Can Nyau** durant l'any 1983 (codi 097/1983). El control de les obres permeté documentar restes de material ceràmic ibèric, romà d'època flàvia i medieval. Tot no haver-hi memòria arqueològica, hi ha un croquis on es delimita l'aqüeducte i una zona d'enterraments. Per una altra banda, també va recollir-se material ceràmic i lític del neolític mig.

(<http://cartaarqueologica.bcn.cat/2947>)

2008. Intervenció arqueològica preventiva efectuada a **LAV Sagrera Espronceda** entre els anys 2008 i 2012 (codi 085/08). El control de les obres permeté documentar restes de cronologia prehistòrica, moderna i contemporània. De l'època prehistòrica s'identificà un assentament Neolític Post cardial. Van localitzar-se estructures diverses; una llar de planta circular, cubetes, tres possibles estructures d'emmagatzematge i varis forats de pal. D'època moderna es documentaren 7 fosses d'inhumació col·lectives, trobant-se un total de 182 individus, tots ells homes adults, datats entre mitjans segle XVII i principis del XVIII. És possible que morissin per la Pesta. D'època Contemporània s'excavaren els fonaments de Can Portabella, fàbrica de filats de lli, construïda a partir de l'any 1878. (<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3300>)

2010. Intervenció arqueològica preventiva efectuada al **Passatge de Estació, 11-23** durant l'any 2010 (codi 065/10). El control de les obres permeté documentar un mur d'època moderna o inicis d'època contemporània, que possiblement correspongui a l'antiga alineació de façana del carrer. (<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3088>)

2010. Intervenció arqueològica preventiva efectuada a **LAV Sagrera Hipogeu** entre els anys 2010 i 2014 (codi 098/10). El control de les obres permeté documentar sitges, cubetes, un enterrament en fossa i un enterrament col·lectiu localitzat en un hipogeu de cronologia del neolític final. Dins la cambra de l'hipogeu van documentar-se 207 individus. Per altra banda, d'època ibèrica van localitzar-se dos pous, 15 sitges, varis retalls de funció indeterminada, un fons de cabana i 3 paleocanals.
(<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3293>)

2010. Intervenció arqueològica preventiva efectuada a **LAV Sagrera** entre els anys 2010 i 2015 (codi 099/10). El control de les obres permeté documentar les restes d'una important vil·la romana amb dos moments de funcionament entre els segles I dC i el IV-V dC. A banda, també es localitzaren les restes d'un mas del segle XVI, que va perdurar fins a mitjans segle XX. Es tracta de la masia coneguda com a Can Iglésies.
(<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3298>)

2012. Intervenció arqueològica preventiva efectuada al **Carrer de Sant Adrià, 21b-23/24-32** durant l'any anys 2012 (codi 037/12). El control de les obres permeté documentar les restes de tres murs possiblement corresponents a l'època moderna. Per altra banda, es localitzen estructures d'època contemporània. Es tracta de fonamentacions, paviments, clavegueres i dipòsits.
(<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3512>)

2012. Intervenció arqueològica preventiva efectuada a **LAV Sagrera Josep Soldevila** entre els anys 2012 i l'actualitat (codi 106/08). El control de les obres permeté continuar documentant les restes de l'assentament Neolític Post Cardial. Van trobar-se 15 sitges, una de les quals reutilitzada per enterrar un individu masculí. D'altra banda, va localitzar-se diferents estructures d'època romana; retalls de rases de vinya, encaixos de dolia, una estructura de combustió, quatre inhumacions i una rasa de 100m de possible funció hidràulica. Cal destacar la troballa *insitu* d'un *dolium* sencer segellat amb tapadora, i que contenia un conjunt d'eines agrícoles i ramaderes. A més, van excavar-se 21 enterraments pertanyents a una necròpolis d'època romana.

D'època medieval es documentaren les restes molt malmeses d'un gran retall i un mur al seu interior. D'època moderna es va localitzar una possible fresquera datada del segle XVI. D'època contemporània van documentar-se dos murs de grans dimensions, de possiblement finals del segle XVIII o posterior, que podria tractar-se de murs de contenció d'una riera o bé de límit d'un camí. (<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3304>)

2014. Intervenció arqueològica preventiva efectuada a **LAV accessos a l'estació de la Sagrera** durant l'any 2014 (codi 069/14). El control de les obres permeté documentar diferents estructures negatives. Es tracta de quatre retalls que podrien correspondre al fons de sitges o bé a forats per encabir-hi dolia.

(<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3722>)

2014. Intervenció arqueològica preventiva efectuada al carrer **Borriana, 90-144** durant l'any 2014 (codi 094/14). El control de les obres permeté documentar un nou tram del Rec Comtal. Aquest tram estava cobert per una volta i hi hauria d'haver hagut una zona de pas que facilitaria el creuament a l'altra banda de la canalització d'aigua. Per una altra banda, també va poder-se documentar restes que s'han de relacionar amb les reformes urbanístiques que ha patit la zona en els darrers anys.

(<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3695>)

2015. Intervenció arqueològica preventiva efectuada al carrer **Segre, 1-17** durant l'any 2015 (codi 029/15). El control de les obres permeté documentar diferents estructures d'època contemporània, algunes de les quals podrien relacionar-se amb la fàbrica Fabra i Coats. (<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3840>)

2016. Intervenció arqueològica preventiva efectuada al carrer **de l'Estació, 11-19** durant l'any 2016. El control de les obres permeté documentar un parell de murs amb pintures murals policromes i un *opus signinum*. Aquestes troballes estarien relacionades amb la vil·la romana localitzada a la Plaça de l'Estació als anys 70. D'època tardoantiga van localitzar-se diverses sitges, dins d'una d'elles s'hi va localitzar l'enterrament d'un nadó. Per altra banda, d'època moderna va localitzar-se un mur de gran potència que podria tenir la funció de delimitar l'espai entre el Rec Comtal i els camps de conreu.

(<http://ajuntament.barcelona.cat/arqueologiabarcelona/viatge-en-el-temps-en-el-cor-de-sant-andreu/>)

2016. Intervenció arqueològica preventiva efectuada al **Carrer Gran de Sant Andreu, 245-247** durant l'any 2016. El control de les obres permeté documentar restes de cronologia medieval i moderna. D'època medieval van localitzar-se diverses monedes i material ceràmic, així com diversos nivells de terra que es podrien correspondre a una ocupació agrícola entre els segles XIV i XVI. D'època moderna, s'han localitzat fins a tres murs i un paviment de calç, datables entre els segles XVI i mitjans del segle XVIII. Per una altra banda, també s'ha documentat un pou de pedra de cronologia indeterminada. (<http://ajuntament.barcelona.cat/arqueologiabarcelona/noves-evidencies-medievals-i-modernes-a-sant-andreu/>)

2016. Intervenció arqueològica preventiva efectuada al **Carrer del Pont, 2-12** durant l'any 2016. El control de les obres permeté documentar els murs i fonamentacions de l'antic edifici localitzat en aquest indret, possiblement del segle XIX. Una de les troballes és el que semblaria un pou de registre del Rec Comtal. (<http://ajuntament.barcelona.cat/arqueologiabarcelona/la-intervencio-arqueologica-al-carrer-del-pont-2-12-districte-de-sant-andreu/>)

2017. Intervenció arqueològica preventiva efectuada a la masia de **Ca l'Estruch** durant l'any 2017. El control de les obres permeté documentar restes d'època moderna i contemporània de la mateixa masia. D'època medieval, van localitzar-se un mur, una sitja i un forn, datables entre els segles XIV i XV. (<http://ajuntament.barcelona.cat/arqueologiabarcelona/ca-lestruch-s-xvii-xx-una-antic-mas-al-cor-de-sant-andreu-de-palomar/>)

2018. Intervenció arqueològica preventiva efectuada a **Camp del Ferro**, entre els carrers del Pare Manyanet, 12-40 / Plaça d'Albert Badia i Mur, 1 / Carrer de Virgili durant el desembre de 2017 i maig de 2018 (codi: 06/17). Les evidències més antigues que s'han documentat són del segle XVI i estarien en relació amb els edificis que configurarien la trama moderna de Sant Andreu. També va poder documentar-se una estructura relacionada amb activitats agrícoles. El mur de llargues dimensions podria correspondre, bé a un mur parcel·lari, o bé a un mur divisor de terrasses. Cronològicament, sembla que podria correspondre a un moment anterior al segle XVII

5. MOTIVACIONS I OBJECTIUS DELS TREBALLS.

Les motivacions per les quals es va fer necessari un seguiment i una posterior excavació arqueològica de caràcter preventiu a la zona afectada, era per la reurbanització dels espais exteriors del nou equipament esportiu de Camp del Ferro i en la nova obertura de la prolongació del C. Virgili, al districte de Sant Andreu de Barcelona, el qual té una llarga tradició històrico-arqueològica. Els treballs que es van projectar comportaven una remodelació del subsòl.

Aquest interès històric i arqueològic venia donat perquè¹²:

1. Antiga Farga medieval. Adreça: sector delimitat pel carrer del Camp del Ferro, 2-24, carrer de Berenguer de Palou, 104-118, carrer del Pare Manyanet, 12-40, plaça d'Albert Badia i Mur, 1, Riera d'Horta, 37-47, carrer de Josep Soldevila, 11. En aquest indret es coneguda l'existència d'una antiga farga medieval.

2. Rec Comtal (S.X-XIX)¹: a l'extrem est de l'àmbit del projecte es localitza el Rec Comtal, que discorre per l'actual carrer de Josep Soldevila. A ambdós costats del Rec Comtal era norma general instal·lar petits obradors o indústries, i per tant es farà necessari el seguiment arqueològic de qualsevol rebaix en el subsòl que s'efectuï dins de l'espai afectat.

3. Zona arqueològica de les obres del LAV Sagrera: Destacable són les restes arqueològiques trobades a les obres de la Línia d'Alta Velocitat Sagrera-Triangle Ferroviari-Sant Andreu-Nus de la Trinitat (2008-2014), que comprenen diferents períodes –neolític, ibèric, romà, modern i contemporani-, i que es localitzen molt a prop de l'espai de l'actual projecte.

4. La riquesa de restes arqueològiques que es van posar al descobert en les diferents intervencions arqueològiques realitzades amb motiu de la construcció de la Línia d'Alta Velocitat, l'estació i els accessos, fan versemblant que al subsòl de la superfície afectada per les obres hi pugui haver restes de característiques semblants, d'una o altra època, la qual cosa aconsella fer-ne el seguiment arqueològic.

¹² Dades extretes del Projecte d'intervenció Arqueològica.

Les constants reformes urbanístiques que ha patit el barri durant els últims anys i com a conseqüència d'aquestes, els seguiments i intervencions arqueològiques que s'hi han efectuat, han posat de manifest la riquesa de la zona des del punt de vista arqueològic i patrimonial.

L'objectiu primordial del projecte arqueològic era el de poder trobar elements arqueològics. Una vegada localitzats, documentar-los en planta, definir les seves funcions i establir-ne les seves cronologies. Tanmateix calia registrar les possibles restes arqueològiques i recuperar així la informació històrica necessària per poder establir les diverses fases d'ocupació de l'indret.

6. METODOLOGIA

Els treballs d'obertura del sòl es van dur a terme de manera manual, amb retroexcavadora mixta i amb giratòria.

La metodologia emprada, sistemàtica i adequada s'inspira en el mètode de registre utilitzat per E. C. Harris¹³ i per A. Carandini¹⁴.

El mètode de registre estratigràfic s'ha fonamentat en l'ús d'un registre codificat (Unitats Estratigràfiques) de tradició anglosaxona, en dibuixar les plantes parcials on s'acoten tots els nivells físics extrets i en la fotografia de les UE. Per tal d'homogeneïtzar els registres de les diverses intervencions arqueològiques s'utilitza un sistema de base de dades interrelacionades basat en el programa Access de Microsoft, on s'inclou a cada fitxa els respectius apartats de descripció, documentació i relacions estratigràfiques.

Paral·lelament a aquesta tasca es va configurar la documentació planimètrica general (escala 1:20), topogràfica i fotogràfica del jaciment. Les cotes han estat establertes en metres sobre el nivell del mar (m.s.n.m.).

¹³ HARRIS, 1991

¹⁴ CARANDINI, 1997

7. DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

L'actuació a desenvolupar, consisteix en dur a terme la reurbanització dels espais exteriors del nou equipament esportiu de Camp del Ferro i en la nova obertura de la prolongació del carrer Virgili prevista en el planejament aprovat. Es durà a terme la urbanització del carrer adaptant-se a les circumstàncies actuals de mobilitat, accessibilitat, enllumenat, materials i renovació de serveis.

L'objectiu de l'actuació és donar compliment al plantejament aprovat. Es proposa la creació d'una secció de plataforma única amb prioritat invertida per a l'obertura del nou carrer, i la reurbanització dels espais exteriors resultants un cop s'hagi construït el nou pavelló poliesportiu del Camp del Ferro. Aquests espais tindran un nou enllumenat, nou clavegueram, nous elements vegetals, mobiliari, etc.

Cal adaptar la superfície de l'àmbit d'actuació a l'àmbit necessari per a resoldre les cotes d'accés al nou edifici i produir l'obertura de la prolongació del carrer Virgili. Així, s'ha dut a terme el rebaix general de terres amb un potència aproximada de 2 metres. Cal dir que aquest rebaix no parteix de la cota actual de carrer sinó que per necessitats del projecte de construcció del pavelló poliesportiu de Camp del Ferro ja es va rebaixar la zona en el seu moment sota control arqueològic. Tanmateix, aquells àmbits que ja foren prèviament excavats sota control arqueològic durant la fase de construcció del pavelló poliesportiu a principis del 2018, no han necessitat ser objecte de seguiment arqueològic.

Pel que respecte a l'estratigrafia ens trobem que, per sota el paviment i la terra ja retirada en la primera intervenció, en apareix un estrat, **UE01**, compost per runa, formigó i altres elements pertanyents a la mateixa obra. Aquest estrat cobreix la **UE 02** molt uniforme, argilós i compacte, de tonalitat vermellosa. Una vegada assolida la cota desitjada es van dur a terme un seguit de rases per a la xarxa de clavegueram, xarxa d'enllumenat públic i xarxa d'aigua i reg. Aquestes rases van efectuar-se en el mateix estrat **UE02**. Les rases feien una amplada de 0,60m i una potència aproximada de 0,40m i cap d'elles va aportar ni material arqueològic ni cap tipus d'estructura. Per altra banda, també va realitzar-se una gran rasa per encabir-hi l'estructura de les escales que donen accés al poliesportiu.

8. CONCLUSIONS

La intervenció arqueològica realitzada a la zona del Camp del Ferro durant els mesos d'agost i setembre de 2019, ha donat resultats negatius.

Tal i com ja va succeir en la primera intervenció efectuada a principis de 2018, no s'han pogut validar les expectatives que suscitava la intervenció - tenint en compte les troballes que van succeir-se en les properes obres de l'estació i corredor ferroviari de l'AVE- així, com tampoc s'ha verificat la presència de la farga medieval.

Les tasques de control preventiu no ens han aportat informació arqueològica de cap tipus al no haver-se documentat estructures ni material arqueològic. Això es pot deure a què la zona rebaixada ja havia estat oberta anteriorment per edificacions existents de la piscina del Centre esportiu Sant Andreu La Sagrera, Pavelló Esportiu Francisco Calvo, i les edificacions de l'escola La Llotja existents dins l'àmbit del projecte.

De tota manera, hem de tenir en compte que ens trobem en una zona de gran interès històric i per tant amb unes elevades possibilitats de localitzar restes arqueològiques en futures intervencions a l'entorn de la nova zona urbanitzada.

9. BIBLIOGRAFIA

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Urbanisme de Barcelona*.

<http://www.bcn.es/urbanisme/>

ALCUBIERRE, D. 2016 "Memòria de la intervenció arqueològica al tram accessos a l'estació de la Sagrera" Lliurat al Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

ARROYO, S., TENZA, A. 2016 "Memòria de la intervenció arqueològica al carrer Segre, 1-17" Lliurat al Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

ARROYO, S. 2016 "Memòria de la intervenció arqueològica a LAV –Plataforma de la LAV: c/ de Josep Soldevila, c/del Segre, Ptge. de l'Estació, Pg. de Santa Coloma, c/ de Ferran Junoy, c/ de Sant Adrià i Pg. de la Verneda" Lliurat al Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

BANKS, P., (1992): "L'estructura urbana de Barcelona, 714-1300". *Història de Barcelona* vol II. Barcelona.

BUSQUETA, J., (1989): "Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu de Palomar als segles XIII-XIV". Premi Francesc Carreras Candi, XV edició. Barcelona.

CABAÑAS, N.. 2010 "Memòria de la intervenció arqueològica al carrer de l'Estació, 11-23; Passatge de l'Estació, 1-13, 2-12; Plaça de l'Estació, 6X i carrer Parellada, 13-19 i 14-24" Lliurat al Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

CARANDINI, A. 1997. *Historias en la tierra. Manual de excavación arqueológica*. Crítica. Barcelona.

CIRICI, A. 1985. *Barcelona Pam a Pam*. Ed. Teide, Barcelona.

DA. 1984. Gran Geografia Comarcal de Catalunya: El Barcelonès i el Baix Llobregat vol. VIII. Enciclopèdia Catalana. Barcelona.

DA. 1993. "Intervencions a *Barcino* (1982-1989)". *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana, Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.

GARCIA, A.; GUÀRDIA, M. (1986): *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*. Barcelona.

HARRIS, E.C. (1991): *Principios de estratigrafía arqueológica*. Ed. Crítica. Barcelona.

MONGUILÓ, E. 2014 “Memòria de la intervenció arqueològica a l’espai delimitat pels carrers d’Espronceda, ronda de Sant Martí, carrer de Josep Soldevila i passeig de la Verneda (Ave Sagrera)” Lliurat al Servei d’Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

MONGUILÓ, E., PÀMIES, D. 2012 “Memòria de la intervenció arqueològica als carrers Sant Adrià, 21b-23/24-32, i Segre, 32b-56” Lliurat al Servei d’Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

PALET, J. M. 1997. *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l’època iberoromana i l’alt medieval. Segles II-I aC._X-XI dC., Estudis i Memòries d’Arqueologia de Barcelona*, 1, Centre d’Arqueologia de la Ciutat, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

PÀMIES, D. 2014 “Memòria de la intervenció arqueològica a LAV- Tram accessos a l’Estació de la Sagrera. Sector Prehistòria (Carrer de Bonaventura Gispert)” Lliurat al Servei d’Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

SANCHO, M. (1999) “ Homes, fargues, ferro i foc. Arqueologia i documentació per a l’estudi de la producció de ferro en època medieval” Associació/col·legi enginyers industrials de Catalunya. Barcelona

SOLÉ, L. 1963. Ensayo de interpretación del cuaternario barcelonés. Dins de *Miscelánea Barcinonensia*. Ajuntament de Barcelona. Barcelona.

TRIAY, V. 2015 “Memòria de la intervenció arqueològica al carrer Borriana, 90-144” Lliurat al Servei d’Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

10. REPERTORI ESTRATIGRÀFIC

Fitxa d'Unitat Estratigràfica			UE :01	
Sector: Reurbanització Camp del Ferro (Barcelona) codi 048/19		Fase:	Cronologia: Contemporània	
DEFINICIÓ :	estrat			
DESCRIPCIÓ :	Estrat compost per runa i materials associats a l'obra			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a	
	Rebleix a		Es reblert per	
	Cobreix a	02	Es cobert per	
	Talla a		Tallat per	
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

Fitxa d'Unitat Estratigràfica			UE :02	
Sector: Reurbanització Camp del Ferro (Barcelona) codi 048/19		Fase:	Cronologia: Contemporània	
DEFINICIÓ :	estrat			
DESCRIPCIÓ :	Estrat compost per argila compacta de tonalitat vermellosa			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a	
	Rebleix a		Es reblert per	
	Cobreix a		Es cobert per	01
	Talla a		Tallat per	
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

11. DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA

Fotografia 1. Rebaix per encabir-hi les escales

Fotografia 2. Rebaix de terres general.

Fotografia 3. Rebaix de terres general.

Fotografia 4. Detall del rebaix de terres general.

Fotografia 5. Obertura de les rases.

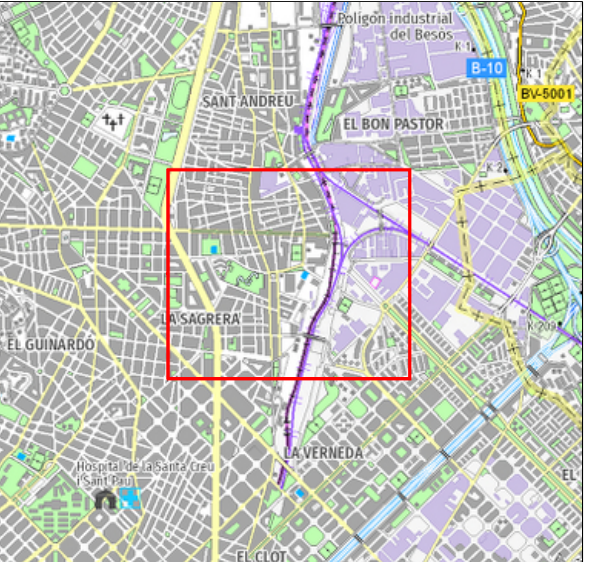
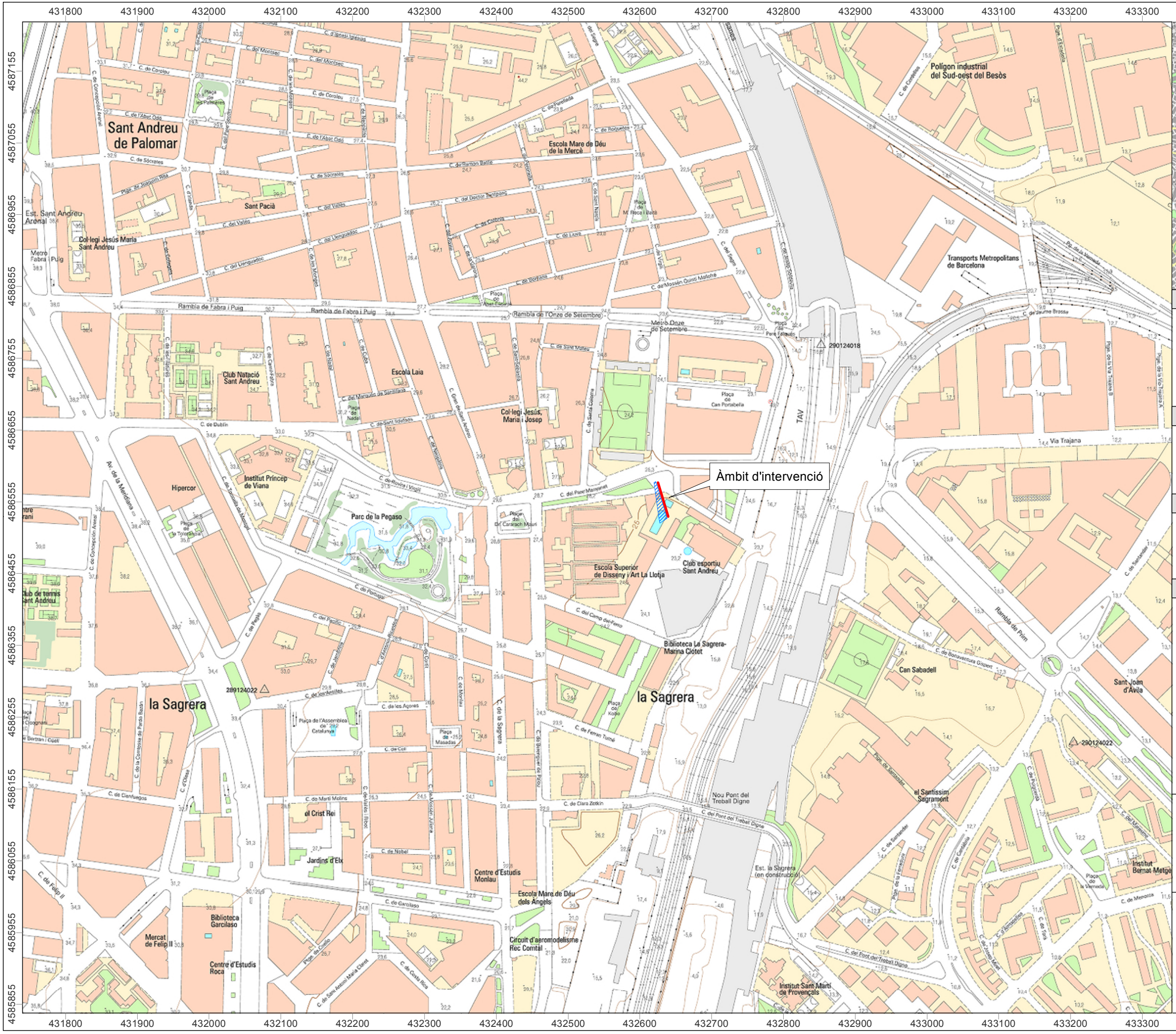

Fotografia 6. Detall de la rasa per la canalització d'aigua.

Fotografia 7. Detall de la rasa per la xarxa d'enllumenat.

12. DOCUMENTACIÓ PLANIMÈTRICA

NOM DEL PROJECTE

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CARRER DEL PARE MANYANET, 12-40 / PLAÇA D'ALBERT BADIA I MUR, 1 / CARRER DE VIRGILI. CODI 048/19

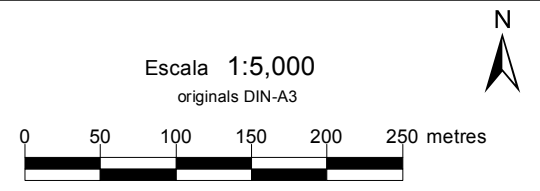
MUNICIPI

BARCELONA

DISTRICTE

SANT ANDREU

LLEENDA

432435 432485 432535 432585 432635 432685 432735 432785

SECCIÓ TIPUS

